

CRKVA SV. KRIŽA U NINU

CRKVA SV. PETRA U OMIŠU

PREDROMANIKA, stilsko razdoblje u zapadnoeur. umjetnosti koje traje od ranoga sr. vijeka do pojave romanike u XI. st. Zasniva se na iskustvima ranokršč. umjetnosti u okolnostima nastalim propašću Rimskoga Carstva i promijenjenim prilikama nakon velike seobe naroda.

U hrv. umjetnosti predromanici pripadaju mnogi spomenici graditeljstva i kiparstva, osobito na obali i priobalju te na otocima.

Arhitektura. Iz predromaničkoga su razdoblja očuvane mnogobrojne crkvice, koje se odlikuju osebujnom izvedbom apsidnoga dijela građevine. Većinu ranokršč. crkava zamjenjuju u ranome sr. vijeku građevine skromnih razmjera. Istodobno je sve naglašenija težnja za mističnošću, pa se uz prostornu redukciju teži i posve novoj artikulaciji prostora s neizostavnim presvođenjem. Stoga su stilske novosti poglavito rezultat drukčijih konstruktivnih rješenja. Izvedba svodova, kupola i polukalota nameće razdiobu prostora u traveje prekrivene svodnom konstrukcijom. Osnovni nosači konstrukcije postaju zidani masivni piloni koji, samostojeći ili prislonjeni uz perimetralni zid građevine, gusto raspoređeni podržavaju pojasnice svodova skromnih raspona, odnosno male kupole. Prijelaz iz četvr-

taste osnove u kružnu riješen je uz pomoć trompi. Crkvice se podižu od neobrađena ili samo pritesana kamenja uz uporabu žbuke; klesana se grada upotrebljava rijetko, i tada je redovito preuzeta s neke starije ant. zgrade. Kupole i svodne konstrukcije najčešće su građene od sadre radi rasterećivanja konstrukcije. Crkva je neizostavno žbukana i u unutrašnjosti i izvana; uski i jednostavni otvori daju malo svjetla, čime se pojačava dojam mističnosti.

Novo shvaćanje sakralnoga prostora u ranome sr. vijeku najbolje se očituje u adaptacijama starijih svetišta koja su nastavila život kroz srednji vijek kao kulno žarište. Na otočiću Majsanu usred Pelješkoga kanala zaživjela je već od IV. st. pravokutna kršćanska memorija kao kulni prostor samostana. U pravokutnoj prostoriji pokriivenoj jednostavnim krovsthem bio je pokopan kršćanski zaslužnik (Maxim), te je iznad njegova groba smještena u središtu memorije, prema novome graditeljskom shvaćanju, podignuta kupola. U tu su svrhu uz duže zidove prislonjena četiri masivna pilona koji dijele memoriju u tri traveja s kupolom nad središnjim travejom. Takvim strukturiranjem prostora majsansko je

CRKVA SV. TROJICE U SPLITU

OSTACI CRKVE SV. MARIJE (STOMORICA) U ZADRU

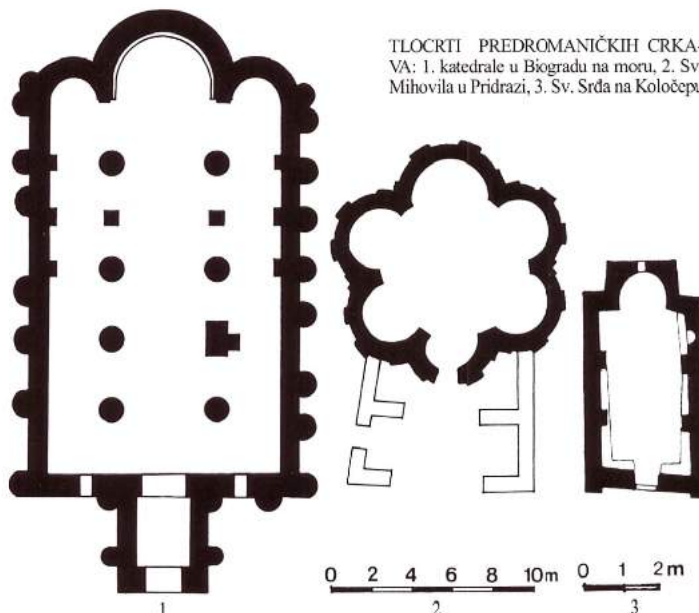
UNUTRAŠNJOST SV. DONATA U ZADRU

CIBORIJ KATEDRALE U RABU

svetište ujedno i preteča mnogobrojnim trotravejnim crkvicama s minijaturnom kupolom u J primorju. Presvođenje svetišta još jednostavnije rješavaju zadarski graditelji na poč. IX. st.: presvođenu antičku cisternu na Puntamici preoblikuju u crkvu Sv. Stošije rušeći joj samo ist. zid u koji ugrađuju, prema liturgijskim zahtjevima, pravokutnu apsidu natkrivenu polukalotom na trompama. Nad svodom te crkve podižu i drugu crkvu jednakih dimenzija, stvarajući u nas rijedak primjer crkve na kat. U nizu predromaničkih pregradnji ant. prostora ističu se osobito crkvice na otocima: Sv. Ivan u Bolu, Sv. Tudor kraj Nerežišća i Sv. Duh u Škripu na Braču, Sv. Nikola u Povljani na Pagu, Sv. Marija na Ošljaku kraj Zadra i Sv. Andrija na Vrgadi. U nizu primjera osobito su zanimljiva preoblikovanja postignuta u crkvi Sv. Petra u Stonskome polju i crkvi Sv. Petra Starog u Zadru. U oba su slučaja jednobrodne građevine s polukružnom apsidom već u kasnoj

TLOCRTI PREDROMANIČKIH CRKVA-
VA: 1. katedrale u Biogradu na moru, 2. Sv.
Mihovila u Pridrazi, 3. Sv. Srđa na Koločepu

PLUTEJ IZ ZADARSKE KATEDRALE. Zadar, Arheološki muzej

antici dobile pravokutne prigradnje kao pomoćne kultne prostore. Predromanička intervencija s novim plastičnim oblikovanjem mimoišla je glavnu crkv. građevinu, ali je zato sistematski preoblikovan bočni pomoćni prostor. U crkvi Sv. Petra u Stonskome polju duž unutrašnjih zidova bočne prostorije ugrađeni su piloni za nošenje svodova i kupolice po običaju u J primorju, a na ist. je strani ugrađeno svetište s apsidom i plitkim nišama utopljeno u zidnu masu. U zadarskome Sv. Petru Starom ist. je dio pravokutnika pregrađen po sredini jakim zidom, čime je nastalo dvoapsidno svetište s četverokutnim apsidama koje na trompama nose polukalote. U produžetku razdijelnoga zida dvoapsidnoga svetišta uspostavlja se niz nosača koji dijele prostoriju u dva broda, a pojasnicama se povezuju s usporednim sustavom pilona prigradenih uz unutrašnje zidove prostorije, postižući dvostruki niz od po tri traveja presvođena križnim svodovima. Osobita uporaba ant. klesanaca, u kojima baza postaje kapitel, miljokaz stup, a kapitel baza, dodatno pojašnjava postupak predromaničkih graditelja.

Stilske osobine predromanike najjasnije se ogledaju u mnogobrojnim novogradnjama. Najbrojniji je i najrasprostranjeniji centralni tip građevine

OLTARNA PREGRADA U CRKVICI SV. MARTINA U SPLITU

sa šest konhi natkrivenih polukalotama, dok se nad središnjim prostorom diže cilindrični tambur s kupolom. Jedina cjelovito očuvana takva građevina jest crkvice Sv. Trojice na Poljudu u Splitu, dok su druge poznate po ostacima u Pridrazi i Kašiću kraj Zadra te Brnazama kraj Sinja; nešto je bolje očuvana Sv. Marija na trogirske gl. trgu koja je zabilježena i na jednome crtežu iz XVIII. st. Stomorica u Zadru umjesto zap. konhe ima ulazni hodnik nad kojim se dizao i zvonik. Te su šesterokonzalne crkvice građene po uzoru na rješenje krstionice zadarske katedrale kojoj odgovaraju i mjerama. Rješenje s valjkastim tamburom i kupolom kod tih je predromaničkih građevina originalno. Na nekima od njih vanjski zidovi imaju plitke lezene koje dodatno raščlanjuju volumene konhi. Posve je jedinstveno tlocrtno rješenje crkvice u Ošlju; ponavljajući u osnovnoj zamisli spomenuti tip, raščlanjuje se u osam konhi, a četverokutna prigradnja naglašava pročelje ulaznim hodnikom nad kojim se vjerojatno dizao zvonik.

Među centralnim građevinama najjednostavnije su forme crkvice obične kružne osnove s kupolom i produžene polukružnom apsidom, kakva je Sv. Marija na otoku Ižu. Kupola se na tamburu podiže i nad jednostavnim kvadratnim i građevinama četverokutne osnove s apsidom na istoku. Crkvice Sv. Pelegrina u Savru na Dugome otoku ima trompe koje nose valjkasti tambur s kupolom. Na četverokutnoj osnovi crkvice Sv. Jurja u Ravanjskoj trompe podržavaju elipsasti valjak s prikladnom kupolom, pa se izduženi oblik vizualno sažima u centralni tip.

Složenija rješenja centralnih građevina pokazuje crkvice Sv. Križa u Ninu; klasična križna osnova dodatno je na poprečnome kraku obogaćena apsidama prema istoku. Na sjecištu krakova diže se tambur na trompama natkriven kupolom. Plitki slijepi lukovi pojačavaju dojam razigranosti vanjštine, a tri jednostavna uska otvora u središtima apsida kao i onaj pod kupolom daju svjetlo, koje lomeći se pod zadanim kutom zapravo prati cikluse liturgijskog vremena. Pretpostavlja se da je istovjetne odlike imala i crkvice Sv. Vida u Zadru, srušena krajem XIX. st.

Za razliku od S Dalmacije, gdje prevladavaju centralne građevine, u J se Dalmaciji učestalo susreću jednostavnije crkvice skromnih dimenzija longitudinalna oblika. To su jednobrodne crkvice podijeljene u tri traveja s plitkom, jedva istaknutom četverokutnom apsidom nadvišenom polukalotom na trompama, malom kupolicom nad središnjim travajom, izvana skrivenom u kvadratnu tamburu. Prostor je raščlanjen prizidanim pilonima uz unutrašnje stijenke zidova povezane arkadama i pojasnicama svoda, a često dopunjen i vertikalnim polukružnim nišama. Taj tip građevine, čest na Elafitskim otocima, povezuje se s ranokršč. memorijom na Majšanu, a po neposrednoj razradi i ishodištu s dubrovačkim crkvama Sv. Nikole i Sigurati na Prijeku. Crkvice Sv. Ilije na Lopudu, Sv. Petra i Sv. Mihovila na Šipanu imaju iznutra četvrtastu apsidu, a ostale polukružnu. Većina ih na vanjskim zidovima ima plitke slijepe lukove kao Sigurata i Sv. Nikola u Dubrovniku, Sv. Ivan na Lopudu, Sv. Đurađ, Sv. Nikola i Sv. Barbara na Koločepu, Sv. Mihovil, Sv. Ivan i Sv. Petar na Šipanu. Samo pojedine — Sv. Ilija na Lopudu, Sv. Đurađ i Sv. Srđ na Koločepu imaju gole vanjske zidne plohe. Ponešto razvijeniji inačicu s elementima višećih slijepih lukova na vanjskim zidovima imaju crkvice Sv. Petra u Omišu, Sv. Nikole

PLUTEJ IZ BISKUPIJE KRAJ KNINA. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika

Grčkoga na Lopudu i Sv. Tome u Kutima, što svjedoči o stilskim htijenjima bliskim romanici. Crkva Sv. Petra u Omišu primjer je razvijenijega tipa s križnim svodovima i kupolom na pandantivima kakve ima još samo Sv. Đurađ na Koločepu. Uzduž unutrašnjih zidova nalaze se vertikalne polukružne niše kakve su bile i na crkvicama Sv. Tome u Kutima, Sv. Petra na Šipanu i Sv. Mihajla kraj Stona. Potonja, poznatija po očuvanim freskama u bogatoj raščlambi vanjskih i unutrašnjih zidova te izrazito plitkoj apsidi, ponešto se izdvaja iz skupine.

Posebnu skupinu spomenika čine crkvice otoka Brača, koje se u općoj koncepciji uklapaju u jednostavni trotravejni tip crkvice / primorja. Dije se u dvije skupine s četverokutnom ili polukružnom apsidom izvana i iznutra. Četverokutne apside imaju crkvice Sv. Ilije kraj Donjega Humca, Sv. Tome kraj Gornjega Humca, Sv. Klementa kraj Praznica, Svih Svetih u Mošujama i Sv. Nikole kraj Selaca, a oble Sv. Jurja u Straževiku, Sv. Nedilje kraj Selaca, Sv. Kuzme i Damjana na Smrčeviku, Sv. Martina kraj Bobovišća, Sv. Mihovila nad Dolom i Sv. Jurja kraj Nerežišća. Samo ta posljednja ima raščlanjene vanjske zidove, a Sv. Mihovil nad Dolom i Sv. Nikola kraj Selaca imaju tambur (i vjerojatno kupolu), čime se približavaju rješenjima u / primorju. Unutrašnjost je bračkih crkvice raščlanjena u tri traveja presvođena valjkastim svodovima koji su u pojedinim slučajevima ojačani pojasnicama na polupilonima, npr. u Sv. Iliji kraj Donjega Humca, Sv. Klimentu kraj Praznica, Sv. Jurju u Straževiku, Sv. Nikoli kraj Selaca i Sv. Jurju kraj Nerežišća.

Osim crkava skromnih razmjera tijekom ranoga srednjeg vijeka u Hrvatskoj je sagrađeno i nekoliko crkava većih dimenzija. Najzanimljivija je osebujna skupina oko Knina, Biograda i Solina koja se povezuje uz hrv. vladare i druge veledostojnike ranosrednjovj. Hrvatske. Po svojoj tlorisnoj koncepciji biogradska katedrala i crkva na Stupovima u Biskupiji kraj Knina trobrodne su crkve s troapsidnim svetištem. Crkva na Stupovima, podijeljena s tri para pilona križna presjeka, bila je očito u cijelosti presvođena, a vjerojatno i katedrala u Biogradu. O svodnoj konstrukciji govori i činjenica da su te građevine na vanjskim zidovima bile ojačane nizom potpornja polukružna presjeka a zajednički im je i zvonik na pročelju. Slične osobine pokazuju i dvije jednobrodne crkve, Sv. Spas na Vrelu Cetine i crkva na Lopuškoj glavici u Biskupiji kraj Knina; obje su imale trikonhos te nartekse, na Sv. Spasu očuvan do visine svoda koji je nosio lođu otvorenu prema brodu. Sličnu koncepciju pročelja pokazuju i ruševine crkve na Stupovima. Prostorno rješenje sa zvoncima na pročelju te nartekсом i lođom veže te građevine neposrednije uz karolinšku arhitekturu. Budući da se slične građevine ne susreću u prostoru srednjovj. Dalmacije, na otocima i gradovima na obali, već isključivo na tlu ranosrednjovj. hrvatske države, za taj je tip građevina usvojen naziv *starohrvatska arhitektura*. Ulomci crkv. namještaja

iz tih crkava radionički se približe povezuju s primjercima skulpture s natpisima hrv. vladara Trpimira (Lopuška glavica) i Branimira (Sv. Spas), te se stoga te crkve mogu dosta sigurno datirati u IX. st.

Nešto drukčije osobine pokazuju ostaci crkve na Otoku u Solinu. Crkva je trobrodna s nartekсом i vjerojatno lođom otvorenom prema brodu te supstrukcijom za zvonik (?) na pročelju, čime je bliska starohrv. skupini. Stilsko-graditeljski elementi pak (lezene na vanjskom zidu, vertikalne niše polukružna presjeka u unutrašnjosti te polukružna apsida utopljena u plitki pravokutnik i kupola iznad drugoga traveja od svetišta) pokazuju vezu s načinom građenja u / i sr. Dalmaciji, primjerice sa Sv. Petrom u Omišu. Tako se na toj solinskoj crkvi susreću starohrvatski (karolinški) prostorno-sadržajni koncept i graditeljska tradicija nastala unutar jadranskoga prostora. U ruševinama crkve pronađeni su ulomci nadgrobna natpisa kraljice Jelene u kojemu se ona spominje kao žena kralja Krešimira II. i majka kralja Stjepana Držislava uz godinu smrti 976.

Osobit je primjer u hrv. predromaničkoj arhitekturi golemo rotunda Sv. Trojstva (danas Sv. Donat) u Zadru. Sagrađena je na prijelazu VIII/IX. st. kao posljednja velika građevina unutar zadarskoga episkopskoga kompleksa. Planirana kao građevina kružne osnove, unutrašnjim je prstenom od osam kolona koji su nosili kružni tambur i vjerojatno kupolu, podijeljena u koncentrične prostore s troapsidnim svetištem te svojim oblikom upućuje na građevinu memorijalnoga značaja ili »dvorsku« kapelu. Vanjski su zidovi raščlanjeni slijepim lukovima, a unutrašnji vertikalnim nišama polukružna presjeka. No već sred. X. st. Konstantin Porfirogenet spominje da crkva ima kat i kružno stubište, što znači da je u fazi gradnje došlo do promjene osnovne zamisli. Unutrašnji prsten nosača zamijenjen je sa šest masivnih pilona trapezasta presjeka i s dva stupa prema svetištu, a nad svodovima ophodnoga prstena podignuta je galerija. Na juž. je strani crkve dodana pravokutna prigradnja, koja se na katu otvarala prema galeriji velikim otvorima. Veza prizemlja s galerijom riješena je prigradnjom stubišta uz sjev. zid prvotne rotunde tako da se na kat izlazi kraj zap. ulaza u galeriju, čime je postignuto natkrivanje ulaza prizemlja u funkciji nartekse. Galeriju omeđuje prsten nosača koji nosi valjkasti tambur. Galerija se rastvara i prema sjeveru u prostor koji natkriva prislonjeno stubište. Time je prvotna rotunda već u X. st. bila u cijelosti zatvorena prigradnjama s izuzetkom troapsidnoga svetišta. Očuvane drvene grede imaju na rogovima ukrase koji odgovaraju suvremenoj kamenoj skulpturi.

Kiparstvo. U ranome srednjem vijeku skulptura se pojavljuje u okviru opremanja crkve namještajem. Stoga je kiparstvu, ponajprije liturgijskim potrebama i dogmatskim zahtjevom, posredno određen i lik. izraz. Pretežno arhit. oblici, od biskupske katedre ili sarkofaga, propovjedaonice ili oltarne pregrade, ciborija, krsnoga zdenca, nameću likovni postupak

DIO CIBORIJA IZ ŽUPNE CRKVE SV. PELAGIJE U NOVIGRAĐU. Novigrad u Istri, Lapidarij

koji se izvodi ravnalom, trokutom i šestarom, prekrivajući plohe gustim geometrijskim motivima. Predromanički kipar ne poznaje treću dimenziju i volumen, a u rijetkim figuralnim motivima (križ ili kalež, ptica ili četveronožac) primjenjuje istovjetan pristup, klešuci plitki reljef na površini, sapet geometrijskom formom u igri umnažanja motiva do beskonačnosti. Reljefi prekrivaju velike površine, poglavito ciborija i oltarnih pregrada. Očuvani su u velikome broju, pretežito na obali, od Prevlake na J do Dragonje, ali i dublje u unutrašnjosti sve do Siska i Lobora; u izvornoj su funkciji očuvani posve izuzetno (oltarna pregrada u crkvi Sv. Martina u Splitu).

Oltarna pregrada, osim reljefa, na arhitravu ima često uklesan posvetni natpis koji pruža dragocjene podatke o vremenu i okolnostima gradnje, titularu crkve, donatoru i sl. U više od 80 zabata poznatih u Hrvatskoj pojavljuje se kompozicija s križem i sučelice postavljenim pticama, najčešće golubicama i paunovima. Pluteji većinom ponavljaju umnažanje troputih geometrijskih uzoraka; pojedini se ističu tematskim posebnostima. Veliki plutej iz zadarske katedrale u krupnim kasetama varira motive križeva i palmeta, a onaj iz Valbandona u Istri uz klasične predromaničke vijence s isprekidanom lozicom na pravokutnoj podlozi razvija asimetričnu kompoziciju s paunovima i križevima izrazito naivna izraza, svjedočeći o lokalnim značajkama.

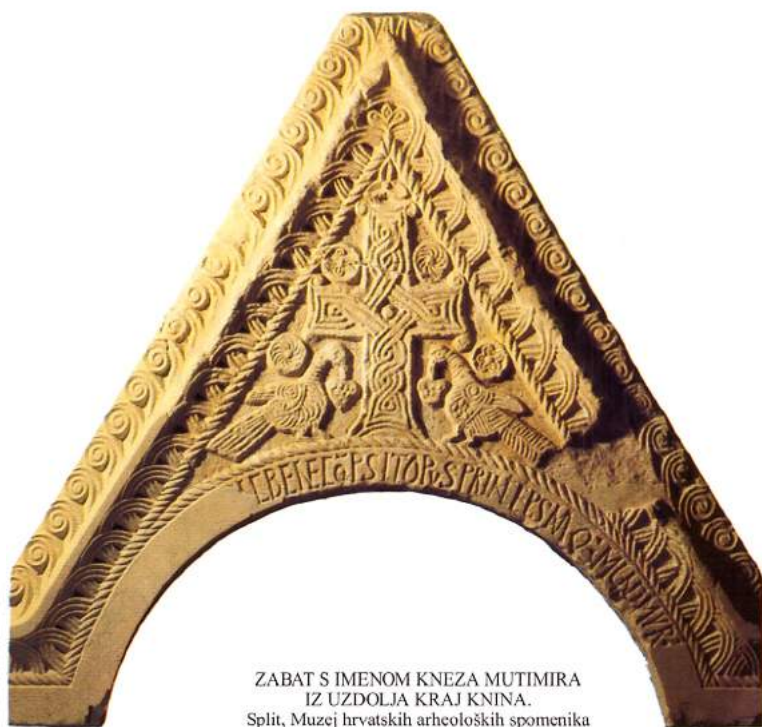
Ciborij je na izvornome mjestu očuvan samo u rapskoj katedrali. Premda preuređen i osuvremenjen u XVI. st., očuvao je tri arkade s gustim

ornamentima i rajskim pticama te piramidni pokrov s akroterijem. Kompoziciju oživljavaju prikazi životinja sapeti gustim ornamentima u kutovima arkada. Među mnogobrojnim primjercima arkada ciborija ili njihovih ulomaka očuvanih po hrv. lapidarijima ističu se oni iz Novigrada, Pule i Betike u Istri, Raba i Paga, a najbrojniji su primjerci iz Zadra, Trogira, Solina, Biskupije i Dubrovnika.

Već od druge pol. VIII. st. u Hrvatskoj se susreću izraziti primjerci klesarstva. Ciborij iz istarskoga Novigrada s natpisom biskupa Mauricija ili sarkofag u splitskoj krstionici s natpisom nadbiskupa Ivana svjedoče o zrelim dosezima kiparstva na hrv. obali. Arkade novigradskoga ciborija s nizom figuralnih prikaza lava, jednoroga, jelena, pauna, golubice i sl. sadržajno se i ikonografski vežu uz poznati ciborij u Cividaleu, te su očito rezultat utjecaja furlanskih radionica. Po motivu ukriženih ljiljana s druge se pak strane vežu i uz splitski sarkofag nadbiskupa Ivana, kojemu je pročelje ispunjeno četirima kasetama s takvim motivom. Istovjetni se motivi susreću i drugdje u Splitu, primjerice na ulomku sarkofaga u oltaru Sv. Dujue u katedrali ili pak pluteju u Arheološkom muzeju te se stoga opravdano može govoriti o splitskoj klesarskoj radionici. U skupini rane predromaničke skulpture ističe se i sarkofag u Zadru pokriven plitkim dvoslivnim poklopcem. Lice sanduka razdijeljeno je u šest arkada u kojima se smjenjuju motivi rozeta s motivima palmeta pod križevima, a na bočnim se stranicama pojavljuju i zoomorfni motivi. Nadgrobni spomenik splitskoga priora Petra predromanički klesar stvara od staroga ranokršć. sarkofaga s medaljonom u središtu, dodajući mu po dvije kasete s ukriženim ljiljanima po uzoru na sarkofag nadbiskupa Ivana. Sarkofag iz Bala u Istri ima niz arkada pod kojima su jednostavne palmete. Pročelje sarkofaga splitskoga nadbiskupa Ivana, sina Tvrdouhatova iz X. st., podijeljeno je također arkadama pod kojima su složeniji motivi križeva s palmetama, a u središnjoj natpis o pokojniku. U Zadru se čuva glomazni dvostruki sarkofag na kojemu se pod arkadama izmjenjuju geometrijski i simbolični zoomorfni motivi.

Razvitak predromaničke skulpture prati se sustavno od IX. st. s pomoću refelja uz koje je uklesan natpis, godina ili ime povijesne osobe. Tako natpis koji spominje suvladare Lava i Konstantina (813–820) na arkadi ciborija iz Ulcinja preciznije datira skupinu reljefa iz Dubrovnika, Kotora, Ulcinja i Prevlake. To su uglavnom arkade ciborija ili njihovi ulomci sa sučeljenim lavovima i bogatim ornamentalnim vijencima na kojima se uz pletere i kuke ističe ukras stiliziranih listova (kimationa). Na kotorskoj krstionici paunovi piju iz kaleža simbolizirajući euharistijsku gozbu, a na ulomku iz Komolca u Rijeci dubrovačkoj rustični ljudski lik davi lava. Legende LAV-VAL ili pak LEO-OEL na sučelice postavljenim lavovima svjedoče o upotrebi predloška u pozitivu i zrcalno, a u natpisima uz lat. pojavljuje se i natpis na hrv. jeziku.

Pojačana graditeljska i klesarska aktivnost zapaža se u IX. st. osobito na prostoru hrv. kneževine, gdje je ustanovljena djelatnost nekoliko klesarskih radionica. U doba kneza Trpimira isti su klesari opremili namještajem crkve u Plavnu i Vrpolu kraj Knina, crkvu na Lopuškoj glavici kraj Knina, u Rižinicama kraj Solina, Kašiću kraj Zadra i u Biogradu. Klesarije te

ZABAT S IMENOM KNEZA MUTIMIRA
IZ UZDOLJA KRAJ KNINA.
Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika

radionice odlikuju se zanatskom vrsnoćom u razmjerno skućenu izboru motiva (pluteji s motivima rozeta i troprutih medaljona, arhitravi s vijencem kuka i natpisom te zabati na kojima sučelice postavljene golubice kljuju u križ).

Na Crkvini u Biskupiji kraj Knina, u Koljanima kraj Vrljke i na Crkvini u Galovcu blizu Zadra reljefi su očito djela jednoga klesara, koji je prema najizrazitijem primjerku dobio naziv *Majstor koljanskoga pluteja*. Istovjetni motivi dvostrukih troprutih kružnica prepletenih dvostrukim troprutim vrpčama na pilastrima i plutejima, glomazne kuke i karakterističan kimation arhitrava s natpisom, zabatne golubice pod križom, te osobito krupni kapiteli ciborija i oltarnih pregrada kakvima nema premca u hrv. predromaničkoj skulpturi govore o koljanskome majstoru kao umjetniku osobita izraza, koji se oslobodio stroge geometrijske sheme svrstavši se među najbolje predromaničke umjetnike.

Klesarska radionica osebujna stila izrađivala je crkv. namještaj u Trogiru i užoj okolini, ali i dublje u hrv. kneževini, u Brnazama kraj Sinja i Pađenima blizu Knina. Njezini majstori na plutejima variraju isključivo dva motiva, onaj s arkadama pod kojima su križevi s palmetama te, rjeđe, motiv košarasta dna. Pilastru neizostavno imaju istovjetan motiv prepletenih troprutih vrpca, a arhitrav kuke, troprutu pletenicu i natpis u sredini. Arhitrav se svija u luk i nema zabata osim u Stombratima kraj Trogira. Kapiteli imaju izrazito zatvorenu i nerazvijenu formu. Reljefi su klesani u muljici, vrlo mekanu materijalu koji se obrađuje više rezanjem nego klesanjem. Najbolje su očuvani reljefi iz Kljaka nedaleko od Drniša te iz Trogira. Ponešto specifičan likovni govor uočava se na klesarijama južnih hrv. prostora u Dubrovniku i Stonu s okolicom. Klesarije u X. i XI. st. odaju vrsne klesare jedne majstorske radionice koja je duže vrijeme održavala zanatsku razinu i specifičan način organiziranja ustaljenih geometrijskih motiva. Premda uspostavljaju vlastite standarde u odabiru motiva, među kojima prevladavaju rozete, gusti nizovi šiljatih troprutih lukova kao specifična interpretacija kimationa, rozeta u gustim sustavima troprutih kružnica, ti radovi pokazuju utjecaje i dodire s istovrsnom skulpturom / Sredozemlja. Osobitosti se očituju u usitnjavanju i umnožavanju ustaljenih motiva, preciznoj klesarskoj obradi površine i učestalo izboru prošupljenih ornamentalnih sustava; sve to čini specifičnu stilsku pojavu koja se naziva *adriobizantinizam* (reljefi iz Gospe od Lužina i Stona, Sv. Petra u Dubrovniku te pojedinačni nalazi). Biz. se stilske oznake zamjećuju i na istodobnoj arhitekturi Dubrovnika (crkva Sv. Petra).

Osim reljefa koji pokazuju određeni stilski standard ima i likovno skromnijih. Takve su skupine reljefa s različitih lokaliteta u hrv. kneževini, a približe su datirani natpisima na kojima je ubilježeno ime kneza Branimira. Obilježava ih određena rudimentarnost motiva, zakrčljali kimation i kuke, neoblikovana tropruta pletenica, vrlo shematske golubice i dr. S obzirom na važnost lokaliteta na kojima su pronađeni (Crkvina u Biskupiji blizu Knina, Šopot kraj Benkovca, Ždrapanj kraj Bribira, Solin, Sv. Spas na Cetini) i na natpise koji spominju hrvatske knezove i župane (Branimir u Šopotu, Priština u Ždrapanju i Gostiha u Cetini), radionica u kojoj su ti reljefi nastali može se smatrati hrv. dvorskom radionicom nastalom u doba kneza Branimira.

OSTRUGE IZ BISKUPIJE KRAJ KNINA. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika

RELIKVIJAR SV. ANSELMA, AMBROZA I MARCELE IZ NINA. Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti

Natpisom iz 888. datiran je arhitrav iz Muća sa spomenom kneza Branimira, natpisom iz 895. zabat koji spominje kneza Mutimira. Oba spomenika vrsnoćom klesarske obrade otkrivaju dodir hrv. knezova s klesarskim radionicama razvijenih središta. Rijetki su, naprotiv, natpisi koji reljefe sigurnije datiraju u X. st.; sarkofag nadbiskupa Ivana iz Splita iz prve pol. stoljeća ili pak ploča s imenom Držislava s Kapitula u Kninu iz druge pol. stoljeća, pokazuju ustaljenost i dosljednost stilske izraza prethodnoga razdoblja.

Natpisi iz toga doba imaju veliku važnost kako za praćenje razvitka stila tako i za upotpunjavanje škratih pov. podataka. Od hrv. se vladara spominju Višeslav, Trpimir, Branimir, Mutimir, Mihajlo Krešimir, Stjepan Držislav i Zvonimir. Tu su i župani Godečaj, Gostiha i Priština. Spominju se i mnogi gradski prvaci, biskupi i druge ličnosti. Jedinstveni je slučaj u kojemu se

klesar potpisao na arhitravu u Splitu: DOMINICVS MARMURARIO QVI VOBIS ISTVS CANCELLVS FABRICAVIMVS i time postao prvi poznati srednjovj. majstor hrv. umjetnosti.

Tijekom cijeloga XI. st. kiparski će postupak i nadalje ostati vezan uz površinu i ornament, no uvode se i novosti — pojava ljudskoga lika i narativnoga ciklusa te prema kraju stoljeća postupno usvajanje volumena. Prizori iz Kristova života koje zaokružuju ciklusi od Navještenja do Krštenja na Jordanu na dvama plutejima iz zadarske crkve Sv. Nediljice najveći je kiparski figuralni ciklus u onodobnoj Europi. Plošna obrada figura i njihovo pretežno frontalno postavljanje, shematska odjeća i nedostatak individualizacije likova upućuju na simbolično shvaćen lik iz prethodne faze, no narativni je ciklus po uzoru na slikarski u službi izobrazbe vjernika. Okrugle glave s bademastim očima, plitkim nosom i visoko postavljenim ušima jednake su na životinjskim prikazima i ljudskim likovima, a izrazito linearna obrada nabora potpuno je u duhu tropnutih predromaničkih vrpca. Zrela kompozicija pojedinih prizora (Bijeg u Egipat), kao i izrazito siguran crtež likova upućuje na slikarske uzore. Datirani su u četvrto desetljeće XI. st. natpisom na ciboriju prokonzula Grgura iz zadarske katedrale kao proizvod iste klesarske radionice. Ona je uz reljefe u Zadru sudjelovala u klesanju reljefa u crkvi Sv. Mojsija u Solinu, od kojih su očuvani ulomci s ljudskim likovima, a isti su klesari klesali i reljef u splitskoj krstionici s prikazom svjetovnoga ili pak nebeskoga Kralja sa simbolima vlasti u rukama, nalik na prikaze vladara u karolinškim i otoskim minijaturama. Tim je figuralnim ciklusom hrv. predromaničko kiparstvo zakoračilo prema romanici, što je još očitije na skulpturama iz zadarskoga Sv. Lovre i zabatu s likom Majke Božje iz Biskupije.

Umjetnički obrt. Među predromaničkim se umjetninama ističu i pojedini zlatarski proizvodi. Najvredniji je relikvijar iz Nina s likovima triju ninskih zaštitnika Anselma, Ambroza i Marcele. Sveci su postavljeni sučelice u stavu klanjanja pod arkadama s tordiranim stupovima. U gornjem dijelu nalazi se Krist u mandorli koji blagoslivlje na prijestolju. Oblik relikvijara-burse (torbica) povezuje se s merovinškim i karolinškim uzorima i datira na poč. IX. st. Križić-relikvijar iz samostana Sv. Marije u Zadru s prikazom rassetoga Krista i Oransa vjerojatno je palestinski proizvod iz VII. ili VIII. st., a križić s obrazinama na krakovima pronađen je na groblju Ždričac u Ninu. Zanimljivi predmeti umjetničkoga obrta pronađeni su u starohrv. grobovima; ističu se dva para pozlaćenih ostruga iz Biskupije kraj Knina sa zlatnicima Konstantina V. kovanima u sedmome desetljeću VIII. st. Ženski zlatni nakit iz Trilja pokraj Sinja bio je pohranjen zajedno s takvim zlatnikom, a filigranske naušnice istoga tipa poznate su i s drugih lokaliteta.

LIT.: F. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba hrvatske narodne dinastije, Zagreb 1888. — Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930. — T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, u knjizi: Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1976. — M. Pejaković, Broj iz svjetlosti, Zagreb 1978. — J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od VII. do IX. stoljeća, Zagreb 1980. — N. Gatin i M. Pejaković, Starohrvatska sakralna arhitektura, Zagreb 1982. — N. Jakšić, Majstor Koljanskog pluteja, u knjizi: Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka, Split 1984. — I. Petricoli, Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblikom kontraforima, Split 1984. — I. Fisković, Prilog proučavanju porijekla predromaničke arhitekture na južnom Jadranu, SHP, 1985. — P. Vežić, Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru, Zagreb 1985. — Ž. Rapanić, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split 1987. — T. Marasović, Dvije nove studije o predromaničkoj umjetnosti u Dalmaciji, SHP, 1987. — N. Jakšić, Starohrvatski reljefi, Sesvete 1993. — T. Marasović, Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split 1994. N. Jić.

PREGRADA, gradić Z od Krapine. Župna crkva Uznesenja Marijina, prostrana jednobrodna klasicistička građevina (1818), ima četverokutno svetište, plitke bočne kapele, kupolu nad brodom, a na gl. pročelju s dva zvonika fresku nad ulazom. U crkvi se nalaze gl. oltar, velika slika *Assunta* (1833), propovjedaonica, klupe, velika svjetiljka i orgulje (1835), preneseni iz zagrebačke katedrale. Jednokatna župna kurija (1761) ima fresku nad ulazom. U zidu svetišta ugrađene su nadgrobne ploče grofova Keglevića (1589) i Gorupa (1680). — U okolici je nedovršeni trokrilni dvorac Gorica, što su ga podigli Keglevići (grb nad portalom). Na jednome od uglova je cilindrična kula s puškarnicama. Obližnji dvorac Dubrava skromnija je građevina koja obuhvaća tri nejednaka krila i kulu na uglu.

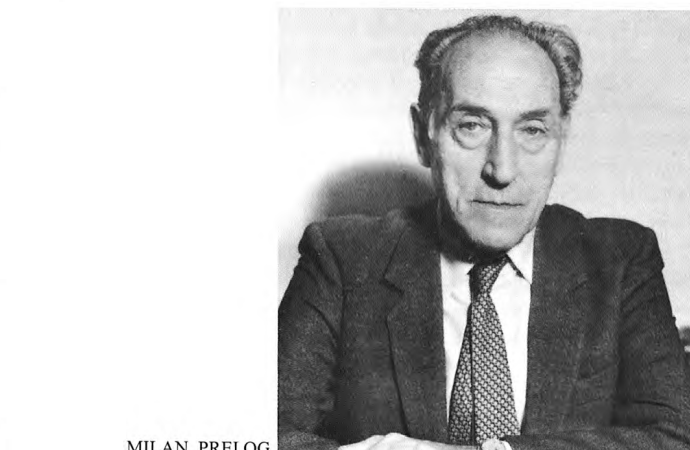
LIT.: G. Szabo, Izvještaj o radu Zemaljskog povjerenstva... u g. 1911, VjHAD, 1912. — J. Barlé, Iz povijesti glavnih žrtvenika u zagrebačkoj prvostolnoj crkvi, Narodna starina, 1932, 24. — G. Szabo, Kroz Hrvatsko Zagorje, Zagreb 1939. — I. Filipčić, Župa Pregrada, Zagreb — Pregrada 1983. — L. Dobronić, Biskupski i kaptolski Zagreb, Zagreb 1991, str. 60, 61. — M. Obad Šćitaroci, Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja, Zagreb 1991. — J. Meder, Orgulje u Hrvatskoj, Zagreb 1992. A. Ht.

PREKO, selo na otoku Ugljanu kraj Zadra. U doba romanike sagrađena je crkva Sv. Ivana Krstitelja. Barokna župna crkva iz XVIII. st. ima oltarnu sliku F. Salghettija-Driolija. Na obližnjem otočiću Galovcu nalazi se franjevačka crkva u kojoj je pala J. Venture *Majka Božja sa svecima* iz 1602. LIT.: I. Petricoli, Crkva sv. Ivana Krstitelja u Preku, Prilozi — Dalmacija, 1954. — Horvat — Matejčić — Prijatelj, Barok.

PRELOG, gradić u Međimurju. Župna crkva Sv. Jakova iz 1758. sa zaobljenim svetištem i zvonikom uz gl. pročelje ima kvalitetna barokna tri oltara povezana u cjelinu, djelo majstora iz Graza V. Königera i J. Hermana (1765—67), propovjedaonicu u stilu rokoka s reljefima bliskim V. Königeru i J. Holzingeru te kalež sa sličicama u emajlu (1758). U Prelogu je postojala kosturnica kružne osnove. U gradiću ima više zgrada (župna kurija iz 1768) i kipova iz XVIII. st.: Sv. Florijan, Sv. Lovro, Sv. Obitelj i *Tužni Krist*; takav je kip i u obližnjoj Donjoj Dubravi, gdje se nalaze i kipovi Sv. Trojstvo i Sv. Marija iz 1757. — Memorijalni spomenik u Prelogu rad je L. Bezeređija.

LIT.: A. Horvat, Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju, Zagreb 1956. — S. Vrišer, Dela štajerskih baročnih kiparjev u Međimurju, Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor), 1967, 1. — Horvat — Matejčić — Prijatelj, Barok. A. Ht.

PRELOG, Milan, povjesničar umjetnosti (Osijek, 19. VI. 1919 — Zagreb, 25. VIII. 1988). Diplomirao u Zagrebu 1945, doktorirao 1951 (*Prilog analizi razvoja srednjovjekovne umjetnosti na istočnoj obali Jadrana*). Bio je direktor Konzervatorskoga zavoda NRH (1951—53) i profesor na Filozofskome fakultetu u Zagrebu 1948—84, gdje je predavao povijest umjetnosti srednjega vijeka i teoriju lik. umjetnosti te uveo predmet ikonografiju i utemeljio nastavu iz povijesti naselja. Istraživao je razdoblje od kasne antike do renesanse, povijest urbanizma, probleme regionalnoga planiranja i zaštite spomenika; razvio je istraživanje srednjovjekovnih gradova. U interpretaciji predromaničke umjetnosti uvodi dinamični kriterij (»pasivna i aktivna negacija antike«), u proučavanju povijesti naselja razvija pristup iz regionalnoga mjerila, a u raščlambi suvremenoga urbanizma kritičku sociološku metodu. Napisao je prvu znanstveno utemeljenu sintezu razvoja umjetnosti na tlu Hrvatske od prapovijesti do XX. st. (Enciklopedija Jugoslavije, IV, Zagreb 1959, str. 88—119); bio je jedan od autora izložbe »Umjetnost na tlu Jugoslavije od prethistorije do danas« (Pariz, Sarajevo 1971). Pisao je i o problemima zaštite urbanih aglomeracija, sudjelovao je u konzervatorskoj legislativi. Organizirao je znanstvenoistraživački rad: s G. Gamulinom osnovao je Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, gdje je razvio istraživanje povijesti naselja u Hrvatskoj, izrađivao elaborate o zaštiti okoline (Regionalni prostorni plan Istre, 1967; Južnog Jadrana, 1968. i Gornjeg Jadrana, 1972) i pokrenuo projekt Umjetnička topografija Hrvatske; vodio je Odjel za urbanizam Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu (1965—74) te organizirao Centar za postdiplomski studij u Dubrovniku. Bavio se i lik. kritikom poč. 50-ih godina; pisao je o hrv. kiparstvu i slikarstvu (K. Angeli Radovani, O. Gliha). Odgojio je naraštaje povjesničara umjetnosti i dao važan prinos teoriji i povijesti umjetnosti u nas, poglavito teoriji i povijesti urbanizma.

MILAN PRELOG

BIBL.: Frano Šimunović, Naprijed 1947, 16; *Djelo Vojina Bakića*, Pogledi, 1953, 12; *Između antike i romanike*, Peristil, 1954, 1; *Poreč — grad i spomenici*, Beograd 1957; *Vojin Bakić*, Zagreb 1958; *Naselja koja umiru*, Urbis, 1958; *Mozaici Poreča*, Jugoslavija, 1959, 18; *Dva nova »putta« Jurja Dalmatina i problem renesansne komponente u njegovoj skulpturi*, Peristil, 1961, 4; *Le opere dalmate di »M. Boninus de Milano«*, Arte lombarda (Milano),

Peristil, 1961, 4; *Le opere dalmate di »M. Boninus de Milano«*, Arte lombarda (Milano),